

УДК 007 : 304 : 001. 11 : 347. 132. 124 -57.4

Тетяна Дзюба

**СПЕЦИФІКА СТАНОВЛЕННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЙНОЇ
МОДЕЛІ УКРАЇНСТВА В ПУБЛІЦИСТИЦІ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.**

У статті порушено проблему становлення поняття «ідентичність» у публіцистиці першої половини ХІХ ст. Розкрито зміст, функції, механізми формування поняття «національної ідентичності». Насамперед розглянуто територіальний та етнічний виміри української нації.

Ключові слова: національна ідентичність, часописи, чинник, мова, жанр.

В статье изучается проблема формирования понятия «идентичность» в публицистике первой половины XIX в. Исследуются содержание, функции, механизмы становления понятия «национальная идентичность». Прежде всего рассматриваются территориальный и этнический аспекты.

Ключевые слова: национальная идентичность, журналы, фактор, язык, жанр.

The article deals with the problem of formation of the notion «identity» in the publicism of the 1st half of the 19-th century. The author opens the matter, functions and the mechanism of formation of the idea of «national identity». The main place takes the reserch of territorial and ethnic measuring of Ukrainian nation.

Key words: national identity, issues, factor, language, genre.

Проблема наукового дослідження полягає у з'ясуванні передумов та особливостей формування української ідентичності в публіцистиці першої половини ХІХ ст. Певні аспекти національного самоусвідомлення у публіцистичному дискурсі містять медіа-філологічні студії О. Білецького, М. Грушевського, В. Дмитрука, А. Животка, О. Маковея, І. Михайлина, Р. Луканя, П. Федченка, І. Франка, Й. Цюха, М. Яценка. *Мета* нашої статті — на основі диференціації чинників національної ідентичності окреслити її історичну й територіальну специфіку. *Об'єкт* дослідження — часописи та публіцистичний текстовий масив першої половини ХІХ ст.

Вироблення параметрів національної ідентичності розпочинається у публіцистиці початку XIX ст., особливостями якої є синкретизм — вимушене поєднання літературно-критичних, наукових, філософських, політичних, соціологічних аспектів. Окрім того, переважна частина текстів, які містять українознавчі інтенції, у цей період створюється російською мовою. Специфікою початкового етапу також є несформованість публіцистичного стилю, імітація простонародної мови, літературних та епістолярних жанрів, відсутність правописної гомогенності.

Спроба типологічного аналізу жанрів дає змогу до найуживаніших уналежнити: статті, трактати, есе, листи, культурно-ідеологічні та літературні маніфести, які публікувалися за межами України, — переважно на шпальтах російських видань. Увиразнення чинників національної ідентичності в публіцистиці відбувається в контексті становлення нової української літератури, яка відіграла роль суттєвого фактора у формуванні української самосвідомості. Це — простір, де, як і в публіцистиці, виявляються культурні коди, мовні, літературно-художні, соціально-психологічні, релігійні, ціннісні орієнтації. Слід відзначити тісну взаємозалежність між пресою та розвитком літературного процесу, оскільки саме за сприяння періодики в цей час відбуваються ті чи інші літературні явища, формуються літературні напрями, течії, стилі, школи, здійснюється критична рецепція художніх текстів. На взаємопроникнення, конвергенцію публіцистики та літературної критики вказував й історик журналістики П. М. Федченко: «У сфері ідейно-виховних, просвітительських і пропагандистських функцій літературна критика на сторінках періодичних видань органічно зливалася з публіцистикою, засвоюючи її певні стильові засоби, емоційний пафос» [7, 7].

Наприкінці XVIII — початку XIX ст. у контексті національного відродження європейських народів, зокрема і слов'янських, каталізатором якого стали не в останню чергу ідеї І. Г. Гердера, актуалізується думка про можливість застосування української мови в письменстві та публіцистиці. Обстоювали таку позицію О. К. Лобисевич [6, 5–6], Я. М. Маркович у «Записках о Малороссии, её жителях и произведениях» (1798) [3, 57–59], О. Павловський в «Обозрении малороссийского наречия» (1805) [5, 107], М. Максимович, Г. Квітка-Основ'яненко та ін.

Взірцем лексичного багатства, стилістичних можливостей української мови слугувала народнопоетична творчість. Усе це (в комплексі з інтелектуально-матеріальним ресурсом заснованого на слобідських землях імператорського університету) склало основу для виникнення української альманахової журналістики та літературних спроб у Харкові.

Вже в колі викладачів харківського університету, котрі переважно зосереджують увагу на проблемах естетики (І. Рижський, Р. Гонорський, Є. Філомафітський, І. Кроненберг, О. Склабовський, А. Гевлич та ін.) порушуються питання ексклюзивності української культури, мови, літератури, історії українського народу, його побуту, звичаїв, усної народнопоетичної словесності. Публіцистичне втілення згадана тематика знаходить на сторінках журналів «Украинский вестник» (1816–1819), «Украинский журнал» (1824–1825) та ін.

У цей період увиразнюються складники культурно-національної ідентичності, першорядним серед яких є мова. «Азбучні дискусії», які зароджуються у публіцистиці 30–40-х років, триватимуть упродовж усього XIX ст. В їх основі — не лише лінгвістичні проблеми, а й суспільно-культурні. На понад століття змістом культурницької діяльності української інтелігенції стануть словарництво (збирання й каталогізація, унормування мовних ресурсів), вироблення граматики, абетки, правопису, апробація певних моделей у періодиці. А поряд із цим — обстоювання окремішності української мови, її поліфункціональності, придатності для використання в усіх сферах вжитку та стилях, передусім — у художній творчості.

Як уже зазначалося, першим етапом у становленні національної ідентичності є етап формування колективної національної пам'яті. Він — невіддільний від етнографічно-фольклористичної діяльності, має типологічні паралелі в інших слов'янських та європейських культурах. На пов'язаність фольклористичної праці з романтичними тенденціями вказував О. І. Білецький [1, 73–74]. Збірники усної народної творчості, упорядковані М. Цертелевим, М. Максимовичем, І. Срезневським, М. Шашкевичем та ін., інспірують численні рефлексії на сторінках періодики. Трибуною у цей період виступає альманахова журналістика («Утренняя звезда», «Украинский сборник», «Ластівка», «Киевлянин», «Молодик», «Южно-русский сборник»);

судження, які мають історико-культурну вагу, також знаходять відображення в епістолографії.

«В історії української культури, — відзначала дослідниця епістолярної творчості М. Коцюбинська, — епістолярний вид висловлювання мав особливе значення з огляду на характер її розвитку, на колоніальне й напівколоніальне минуле України, на мовні й інші заборони, брак умов для вільного обміну думками. В листах українських діячів порушувався надзвичайно широкий спектр суспільно-політичних проблем (подекуди відтісняючи на задній план моменти особисті), адже бракувало трибуни для висловлення і вільного обговорення їх» [2, 11]. М. Коцюбинська наголошує також, що листи набувають особливого значення у «періоди гострого самоусвідомлення і самовизначення особистості, а відтак і суспільства» [2, 10].

На перших зразках відкритих листів українською мовою позначилися неvirобленість публіцистичного стилю, впливи неперебореної до кінця «котляревщини» та бурлеску. Їх автори свідомо намагалися наслідувати простонародну, мужицьку манеру. На останню особливість звертало увагу чимало дослідників, Ю. Шерех, зокрема, у формі новітнього листування вбачав імітацію «селянського — чи краще «мужицького» стилізованого монологу-оповіді чи діалогу — в його літературно перебільшеному вияві» [8, 21]. Окрім діалогізації, на думку науковця, така «оповідь», звернена до колективного адресата, характеризується надміром вульгаризмів, демінутивів, ретардацій, вигуків, прислів'їв, самоперебивань, а також синтаксисом сурядності й перелічення, уникненням іншомовних слів, оперуванням місцевими фактами як загальновідомими тощо [там само]. Серед класичних взірців — «Писулька до того, котрий що божого місяця «Українського гінця» (Украинск[ий] вестник») по всіх усядах розсилає» Петра Гулака-Артемівського, «Супліка до пана іздателя» Грицька Квітки-Основ'яненка та ін. Ці твори, як і листи-звернення до редакторів, що були написані російською мовою у традиційній манері («Лист до редактора журналу «Вестник Европы» Петра Гулака-Артемівського, «Письмо к издателям «Русского вестника» Григорія Квітки-Основ'яненка») мали поліфункціональне навантаження, — зазвичай ставали супровідним додатком до нового твору, який подавався до друку, в імпліцитній формі містили елементи літературної критики, іноді слугували своєрідним естетичним маніфес-

том, обстоювали статус і можливості української літературної мови, порушували соціальні проблеми. Аналогічну функцію виконували й редакційні звернення до читачів («От издателей [«Украинского вестника»] (1816) Розумника Гонорського, «Передмова до «Украинского сборника» Ізмаїла Срезневського, «Так собі до земляків» Євгена Гребінки, «Предисловие» («Южный русский сборник») Амвросія Метлинського, «Передслів'я» (до «Русалки Дністрової») та «До читателя» Маркіяна Шашкевича, «Програма (Газети «Дневник Руський»)» Івана Вагилевича, «Введение (до альманаху «Лервак з-над Сяна»)» Павла Леонтовича тощо, деякі передмови до книг («Передмова до збірки «Малороссийские песни» Михайла Максимовича, «Передмова до поеми «Скит Манявський» Антона Могильницького, згодом блискучі приклади вступних статей до творів і книг подасть Т. Г. Шевченко («Передмова (до поеми «Гайдамаки»), «Передмова до нездійсненого видання «Кобзаря» 1847 р.»).

У статті «От издателей [«Украинского вестника»] Р. Гонорського наголошується на краєзнавчому та українознавчому характері видання. Націленість на колекціонування літературно-фольклорних пам'яток «української народності» задекларовано в «Передмові до «Украинского сборника» І. Срезневського. Концептуальним у цій статті є і судження про єдність етнічно близьких, хоча й розділених кордоном, українців «підросійських» та галицьких. У «Так собі до земляків» Євген Гребінка наголошував, що одним із визначальних критеріїв для нього, коли укладав альманах «Ластівка», була мова художніх творів, щоб було «писано по-нашому». У «Програмі (газети «Дневник Руський»)» Івана Вагилевича порушуються проблеми самоідентифікації галицьких русинів, ферментом для якої стала європейська «весна народів», усвідомлення українства як єдиної спільноти, поширення просвіти та літератури українською мовою (вище вже зазначалося, що українська художня творчість слугувала важливим засобом пробудження самототожності русинів); часопис передбачалося друкувати кирилицею, котра є атрибутом східного слов'янства. Так само не обійдено увагою питання правопису, наближення його до фонетики (поряд із вже раніше означеними аспектами) у хрестоматійному «Передслів'ї до «Русалки Дністрової» Маркіяна Шашкевича. У зверненні «до читателя» автор, відзначаючи поліфункціональність мови, доводить, що вона — найсуттєвіша

характеристика етносу, оскільки в мові виявляється душа народу, ступінь його розвитку. Павло Леонтович у «Введение (до альманаху «Лервак з-над Сяна»)» здійснює типологічне порівняння української та сербської культур, відзначає необхідність десекуляризації освіти, створення світської літератури, вказує на наявну потребу в українських словниках, фольклорних збірниках.

У складних та специфічних умовах розвивалася публіцистика закарпатських русинів, яких ще називали рутенами, карпаторосами, угроросами. З одного боку тут помітні контактні зв'язки з українською, галицькою та російською культурою, з іншого — потужний вплив європейської стихії, який і прискорив формування україноцентричних процесів рутенців. На закарпатській публіцистиці першої половини ХІХ ст. позначилася тенденція, притаманна для України в цілому, — мовного білінгвізму, коли один і той самий автор створював тексти українською та мовою метрополії.

З цілої низки причин — методологічних, ідеологічних, через розпорошеність джерельної бази в архівах різних держав — закарпатська публіцистика тривалий час не розглядалася в контексті української. Ставлення до художньої літератури русинів як до маргінальної накладо відбиток і на сприйняття публіцистики.

Одним із перших розлогу, регіональну двотомну бібліографію, до якої включено й публіцистичні праці, періодичні видання уклав Іван Левицький, це — Галицько-руська бібліографія ХІХ ст., доповнена руськими виданнями, які з'явилися друком в Угорщині та Буковині в 1801–1886 роках. «Бібліографію преси Закарпатської України» (Прага, 1941, видавництво Юрія Тищенка) згодом створив відомий пресознавець Аркадій Животко.

На думку М. Мольнара, підвалини усвідомлення спільної ідентичності українців угорських із буковинськими, галицькими та наддніпрянськими заклав П. Й. Шафарик, який відзначав, що їх мова — «це звичайний діалект малоруської мови» [4, 28].

Відомі словацькі суспільні діячі Людовіт Штур та Йозеф Гурбан також обстоювали права закарпатських русинів на власну культуру, мову, освіту. Дискусії, в яких опонентами виступали угорці, розгорталися на сторінках газети «Slovenskje Nbrodnje Novini», журналі «Slovenskje pohladi», «Sokol». (Зближувала українських та словацьких публіцистів і спільна участь у «Пряшівській літературній спілці»).

Закарпатські русини до появи своєї преси друкувалися в чеських, галицьких виданнях, віденській періодиці («Зорі Галицькій» (Львів), «Віснику для русинів Австрійської держави» (Львів — Відень) — органі галицьких, буковинських і закарпатських українців, назва якого мала різні модифікації, «Церковній газеті» та «Церковному віснику» — ці часописи друкувалися в Будині (Будапешті) та ін.).

Таким чином, можна зробити висновки щодо характерних рис публіцистики першої половини ХІХ ст. Її специфіка пов'язується з видовим синкретизмом; білінгвізмом, мовною та стилістичною неформованістю; превалюванням певних жанрових форм і неповнотою жанрової системи в цілому; тісною взаємопов'язаністю з літературним процесом; нерівномірністю розвитку на різних українських землях. Аналізуючи публіцистику означеного періоду, вдалося виокремити, насамперед, такі форманти моделі національної ідентичності, як мовний, колективної пам'яті, освітній, територіальний.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білецький О. І. Зібрання праць : у 5 т. / О. І. Білецький. — К. : Наукова думка, 1968. — Т. 2. — С. 73–74.
2. Коцюбинська М. Зафіксоване й нетлінне / М. Коцюбинська. — К. : Дух і Літера, 2001. — 300 с.
3. Маркович Я. М. Записки о Малороссии, её жителей и произведениях / Я. М. Маркович. — СПб., 1798. — Ч. 1. — С. 57–59.
4. Мольнар М. Словаки і українці / М. Мольнар. — Братислава : Словацьке вид-во, 1965. — С. 28.
5. Павловский А. Грамматика малороссийского наречия / А. Павловский. — СПб., 1818. — С. 107.
6. Петров Н. И. Один из предшественников И. П. Котляревского в украинской литературе XVIII века. Афанасий Кириллович Лобисевич / Н. И. Петров // Сборник по славяноведению. — СПб., 1904. — Т. 1. — С. 5–6.
7. Федченко П. М. Літературно-критична думка в Україні від її зародження до середини ХІХ ст. / П. М. Федченко // Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія : у 3 кн. — Кн. 1 / [упоряд. П. М. Федченко, М. М. Павлюк, Т. В. Бовсунівська; за ред. П. М. Федченка]. — К. : Либідь, 1996. — С. 5–25.
8. Шевельов (Шерех) Юрій. Кулішеві листи і Куліш у листах: Передмова / Юрій Шевельов // Вибрані листи Пантелеймона Куліша, українською мовою писані. — Н. — Й. — Торонто: Укр. Вільна Академія Наук у США, 1984. — С. 180–221.